

BİR "İZMİR TARİHÇİSİ" : ZİYA SOMAR

Zeki ARIKAN

Ziya Somar (1906-1978)'ı bir İzmir tarihçisi olarak nitelemenin anısına karşı bir haksızlık olduğu kanısındayım. Ancak biz bu bildiriye yalnızca O'nun İzmir tarihinin yepyeni bir yöntem ve bakış açısıyla araştırılmasına ve yazılmasına olan katkısını belirtmeye çalışacağımız için böyle bir başlığı uygun gördük. Yoksa Ziya Somar'ın düşünce tarihimizin araştırılmasında, incelenmesinde ne kadar seçkin bir yer tuttuğunu belirtmeye bile gerek yoktur. Somar her şeyden önce ülkemizde felsefi düşünüşün yerleşmesine ve böylece düşünmeye, üretmeye yatkın kafaların oluşmasına çalışanlardan biridir. Hilmi Ziya Ülken, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu gibi düşünürlerimizin öncülüğünde 1940'lı yıllarda gelişmeye başlayan Türkiye'de çağdaş düşünce akımlarının incelenmesine yönelik çalışmalar zincirinde Somar'ın yapıtları önemli bir yer tutmaktadır¹. Somar, felsefeden sosyolojiye, tarihe ve edebiyata kadar çok geniş bir alana ilgi duymuştur. Daha 1936 yılında E. Brehier'den çevirip bastırıldığı *Alman Felsefesi Tarihi*^{1/a} başlıklı kitabın sonuna eklediği basılmış ve basılacak çalışmalarını gösteren liste onun ilgi alanı konusunda bir fikir vermektedir. Bu liste yıllar geçtikçe kabardı. Öldüğü zaman arkasında kitap, makale olarak yığınla yapıt bıraktı.

Ziya Somar, araştırmalarında Tanzimat sonrası özellikle İkinci Meşrutiyet dönemi düşünce hareketlerine büyük bir ağırlık vermiştir. Bu bağlamda İzmir özel bir yer tutmaktadır. Düşünce tarihimiz açısından Somar'ın ilk önemli araştırması, Mehmet İzzet üzerine hazırladığı doktora tezidir. Tez O'nun İzmir'de görev yaptığı sırada

¹ Somar, 26 Kasım 1978'de sonsuzluğa göçtü. Ölümünden sonra çıkan iki yazıyı burada anıyoruz : Demir Özlü, "Bir felsefeci-yazar: Ziya Somar", *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1978; Behçet Necatigil, "Bir Fikir Adamının Ölümü", *Felsefe Dergisi*, 6(1979), 140-142. Bu yazıda Somar'ın kendi el yazısıyla Necatigil'e verdiği yaşam öyküsüne de yer verilmiştir.

^{1/a} Brehier, *Alman Felsefesi Tarihi* (Çev. Ziya Tuğrul Somar), İstanbul, 1936, 168.

hazırlanmış ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne sunulmuştur. Tezin tam başlığı : *Yakın Fikir Hayatımızda Felsefe Düşüncesinin Gelişme Yolları ve Mehmet İzzet*². Bu tez, Somar'ın onca çabasına karşın basılmamış; ancak bazı önemli bölümleri *Fikirler* dergisinde yayınlanmıştır³. Fikirler dergisi bu önemli araştırmanın özünü şöyle açıklıyordu :

"Doktor Ziya Somar bu eseriyle sadece bir monografi vermiş oluyor; kendi değerlerimize karşı duyduğumuz bir kayıtsızlık ve alakasızlık haliyle fikir adamını hep dışarıda arayışımızın da haklı tenkidini yapmış bulunuyor"⁴.

Somar'ın bundan sonra "kendi değerlerimize karşı duyduğu ilgi", bütün çalışmaların çıkış noktası olacak, yaşamı boyunca bu değerleri araştırarak ve yorumlayacaktır. Somar'ın İzmir'deki öğretmenlik yılları (1941-1950) son derece verimli olmuştur. İzmir halkevinin etkinlikleri içinde Somar'ın önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Kendisini o günlerde tanıyan İzmirli dost ve arkadaşları anılarla yüklüdürler. İzmir'in kültür tarihini konu alan kitapları, İzmir yayıncılığına yeni değerler kazandıran dergileri, çoğu yerel gazetelerin sayfaları arasında kalmış yazıları⁵, konferansları hep o yılların ürünüdür.

Somar'ın İzmir Tarım Satışları Kooperatifleri Birliği tarafından düzenlenen kooperatifçilik kursunda verdiği dersler bu konuda bize kalıcı bir araştırma kazandırmıştır: *Genel Kooperatif Bilgisi*⁶ başlığını taşıyan bu eser, İzmir'in Türk kooperatifçilik tarihinde başlı başına bir yer tuttuğu gerçeğinden yola çıkarak kooperatifçiliğin dünyada ve ülkemizdeki gelişimi ele alınmakta ve özellikle onun ahlak ve sosyoloji

² *Cumhuriyet*, Seçim 83 eki (4 Temmuz 1983). Burada tezin başlığı şöyle verilmiştir. *Mehmet İzzet ve Türk Felsefe Düşüncesinde İdealist Akım*. Krş. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1979 (ikinci Basım), 431.

³ Ziya Somar, "Bir Ahlak Felsefesine Doğru", *Fikirler*, Sayı 314-323 (1946).

⁴ *Fikirler*, 314, s.14.

⁵ Ziya Somar, "İkinci Meşrutiyet'te Hürriyet-i Matubuat Davası ve Münakaşaları", *Yeni Asır*, 26 Ağustos - 21 Eylül 1950; Ayrıca bkz. Ziya Somar, "Felsefe kültürümüz hakkında Düşünceler", *Anadolü*, 21-22 Eylül 1942, 2 yazı.

⁶ Ziya Somar, *Genel Kooperatif Bilgisi. Cemiyet ve Ahlak Bakımından Kooperatifçiliğimiz*, İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Neşriyatı, 3, İzmir, 1944.

açısından ayrıntılı bir çözümlemesi yapılmaktadır⁷. Böylece bu çalışmayla İzmir ve ülkemiz kooperatifçiliği derli toplu bir araştırma kazanmış bulunmaktadır⁸. Öte yandan onun İzmir hapishanesinde mahkumlarla yaptığı bir söyleşi, yaşamlarının belirli zamanlarında toplum dışına itilmiş bu insanlara sosyolojik, psikolojik ve ahlaksal yaklaşımın soylu bir örneğini oluşturmaktadır⁹.

Somar'ın henüz yayınlanmamış çalışmaları herhalde önemli bir yer tutmaktadır. *Dünyada Ve Bizde Anarşi ve Anarşizm*¹⁰ başlığını taşıyan bir incelemesi ölümden sonra basılmıştır. Basılmamış çalışmaların ailesinin elinde olduğu söylenmektedir¹¹. Yine İzmir'le ilgili bir makalesi de yakın zamanlarda gün ışığına çıkmış bulunmaktadır¹².

Ziya Somar'ın İzmir tarihinin araştırılmasına en büyük katkısı doğrudan doğruya burada üretilen yerli malzemeden, burada yetişen insanlardan yola çıkarak bu şehrin fikir hayatımızdaki yerini açıklamak ve ortaya koymak olmuştur. Bunun için Ziya Somar, İzmir'de yetişen ilk aydınları ve fikir hayatının ilk örnekleri olan dergi ve gazeteleri çıkış noktası olarak almıştır. Somar, bu konudaki araştırmasının sonunda bu "kıymetler" için şöyle demektedir :

⁷ Somar'ın kooperatifçilik konusuna yakın bir ilgi duyduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda Kamil Paşa'nın Aydın valiliği sırasında köylülerin Rum sermayedarlığına karşı örgütlenmeleri için köy bakkallarının kooperatifleşmeye doğru ilk adım olarak görmekteydi. Bkz. Ziya Somar, "İzmir ve Kooperatifçiliğe Doğru İlk Adımlar", *Ekonomi Mecmuası*, 1(1943), 9-10, 22; Aynı yazar, "Kooperatifçilik: Çıkar ve Çıkmaz Yollar", *Ekonomi Mecmuası*, 2(1943), 12-15; Aynı yazar, *Yakınçağların Fikir ve Edebiyat Tarihinde İzmir*, İzmir, 1944, 114-126. Somar, kooperatifçiliği ekonomik bir kurum olarak ele almakta, ancak onun toplum ahlakına dayanmak koşuluyla yaşayabileceğini savunmaktadır. Onun rolü bir "hal çaresi" olmak değil, bugünkü karmaşık sosyal ve ekonomik koşullar içinde ekonomik yönden güçsüz ve yetersiz olan kitleleri maddeten ve manen kurtarmak olmalıdır. Krş. Zeki Arkan, "İzmir'de İlk Kooperatifleşme Çabaları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV (1989), 31-42.

⁸ Bu kitapla ilgili bir tanıtma yazısında şöyle denilmektedir: "Kitap bermutad İzmir fikir ve matbuatında hiçbir alaka uyandırmadı ve Kooperatif Birliğinin dairelerinde mahbus kaldı" Bkz. Ziya Somar, *Bir Şehir'in ve Bir Adam'ın Tarihü*, Tevfik Neuzat, *İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı*, İzmir, 1948, 223. Ayrıca krş. *Ekonomi Mecmuası*, 6-7 (1943), 20.

⁹ Ziya Somar, "4.IV.1947 Günü Cezaevinde Mahpuslarla Yapılan Bir Konuşma", *Fikirler*, 332 (1947), 20-25.

¹⁰ Yay. Konur Ertop, İstanbul, 1980. Kitabın sonunda 1971 tarihi bulunmaktadır.

¹¹ *Cumhuriyet*, Seçim 83 eki (4 Temmuz 1983). Ailesiyle ne yazık ki bağlantı kuramadım. Elif kitapevi sahibi Arslan Kaynaradağ da elinde Ziya Somar'ın yazma halinde bazı çalışmalarının bulunduğunu söyledi.

¹² Ziya Somar, "İşgale Doğru İzmir'de Kültür", *Edebiyat Dostları*, 1/1 (1987), 12-14.

"Bunlar ne büyük bir âlim, ne de ilk elden şöhretle şişmiş birer edebi değerdiler. Her biri, eserlerinin henüz ilk taşını dikiyorlardı ve bu taşlar yontulmuş, cilalanmış mermer anıtların bütün mimari güzelliklerinden yoksundular; fakat bu yontulmamış, hemen yerden alındığı gibi dikilen taşlar, bir hududun çizgisini yaptılar ve bir başlangıcın izini çektiler. Ondan sonra gelenler belki çok daha parlak ve içli eserler diktiler, fakat bunların hepsi, bu ilk hudut çizgisinin birisinde kaldılar"¹³.

Ziya Somar'ın başlangıç olarak ilk Türkçe gazetelerin çıktığı sıralarda acaba İzmir Türklük açısından nasıl bir ortamda bulunuyordu? Ayrıntılı örneklere gitmeden, İzmir'de ilk kıvılcımı tutuşturanlardan biri olan Halit Ziya Uşaklıgil'in anılarındaki şu çarpıcı anlatıma bir göz atalım :

"İzmir'le alakası olan büyük bir Anadolu parçasının bütün elde ettikleri gelir, yemiş çarşısından başlayarak Gümrük yakınlarına kadar geniş bir alanı doldururdu. Ve bu alanın içinde dünyanın her tarafından akın etmiş çeşitli bayraklara bağlı yabancılarla yine dünyanın neresinden çıktıkları belli olmayan fakat ötedenberi İzmir'de kurulu oldukları bilinen, ceplerinde çeşitli hatta bir kaç tabiiyet varakaları ile, sanki Frenkler, ve bunların arasında Rumlar, Ermeniler, hele Museviler'den meydana gelmiş bir mahşer kaynaşırdı. Bir kovan ki arıları vızıldayarak, her vakit toplanacak balları kursaklarından taşacak kadar emerek sonu gelmeyen bir çalışma içinde dönerdi. Sonra şurada burada tek tük Türk mağazaları vardı. Burada misafirlerine bol bol kahve ve çay ikram eden, işlerinin bütün hararet ve uğraşma güçlerini gerektiren kısımlarını yanlarında çalışan yine çeşitli milletlerden gençlere bırakmış "Efendiler" vardı...

...Anadolu'nun en zengin bir kaynağından İzmir'e kadar gelen mahsul oluşu her tarafı delik deşik, çürük çatlak bir su borusu gibiydi ki yolunun üzerinde sıza sıza sonunda varacağı yere bir sicim kalındığında varmış bulunurdu.

Bu sicim de yabancıların cebinde gittikçe kabaran bir yumak meydana getirirdi"¹⁴.

¹³ *Yakınçağların Fikir ve Edebiyat Tarihimizde İzmir*, 1944. Bu eserin tanıtımı için bkz. Naci Sadullah, *Yeni Asır*, 23 Haziran 1944.

¹⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul, 1969, 138-139.

Doğu ticaretinin en önemli limanlarından biri olan İzmir, giderek batılı tüccarlar ve yerli gayrimüslimler açısından oldukça ayrıcalıklı bir konuma ulaşmakta gecikmedi. Bu ayrıcalık giderek kültürel bir üstünlüğe de dönüştü. Nitekim, daha İstanbul'da Türkçe resmi gazete çıkmadan önce İzmir'de Fransızca, Rumca gazeteler çıkıyordu¹⁵. İzmir'de Türkçe kitap basım işi de oldukça geç başladı. İlk Türkçe kitap burada 1848 yılında gün ışığına çıktı. Kitap basım işi oldukça ağır aksak işleyerek harf devrimine kadar ancak 447 kitaptan oluşan bir miras ulusal kitaplığımıza bırakıldı¹⁶. 1869 yılında yayına giren Aydın Vilayeti gazetesi ise resmi duyuruların, resmi haberlerin ötesinde İzmir'deki fikir boşluğunu doldurmaktan çok uzaktı. İzmir'de Türk eğitim ve öğretim kurumları da oldukça geri ve ilkel bir durumdaydı. Halit Ziya'nın anılarına ve kişisel gözlemlerine dayanarak verdiği bilgiler, İzmir'de eğitim ve öğretim kurumları açısından gayrimüslimlerin ne kadar ileri bir düzeyde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İzmir'de 1872 yılında çıkan *Devir* ve *İntibah* gazetelerinin pek uzun ömürlü olamayışlarını da bu kültürel boşlukta aramak gerekir¹⁷. Yine 1877 yılında Karidi Efendi tarafından çıkarılan İzmir gazetesi de fazla yaşayamadı. Gazete daha ilk sayısında İzmir'de "gayriresmi bir Osmanlı Gazetesi" olmasından dolayı "teesüratını izhar" ediyor, "dahili ve harici her türlü havadisten bahsetmek ve mahkeme ve politika bendleri neşreylemek üzere..." söz konusu İzmir gazetesinin yayına girdiği açıklanıyordu¹⁸. Gazetenin bundan sonraki sayılarında basının önemi, sosyal ve ekonomik konular üzerinde bir çok yazıların çıktığı görülmektedir. İzmir gazetesinin Meşrutiyet'i desteklediği, bütün Osmanlı uyruklarını ortak bir vatan kavramı çevresinde birleştirmeye çalıştığına şüphe bulunmamaktadır. Bu gazetenin ulusal bir dil yaratılmasının zorunlu olduğunu belirten şu satırları oldukça çarpıcıdır:

"Bir mülkte dillerin çokluğu umumi menfaate hizmet etmeğe imkân veremez. Bir dil konuşulan vatanda halkın menfaati gözönüne alınabilir; çünkü milliyet dil üzerine kaim ve umumi menfaatin birleş-

¹⁵ Louis Lagarge, "Note sur les journaux français de Smyrne à époque de Mahmoud II", *Journal Asiatique*, 1950 ayrıbasım.

¹⁶ Erkan Serçe, *İzmir'de Kitapçılık (Başlangıcından Harf Devrimine)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.

¹⁷ Zeki Arkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İzmir Basım Bölümü.

¹⁸ Sahire Genç, *İzmir Gazetesi Düzünü (1877-1878)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarih bölümü, Basılmamış Bitirme Tezi, İzmir, 1989.

mesi ve fikirlerde ittihadın olması bir dille konuşulmasına bağlıdır. Bu maksadın elde edilmesi mektepler açmaya ve vatan evladının orada bir milli dil işitip öğrenmesine ve bütün dillere müsavat gözüyle bakılarak, kendi hususi menfaatımız için, umumi menfaati aramağa bağlıdır"¹⁹.

Gazete, Kanuniesasi'nin rafa kaldırılması ve Meclis'i mebusan'ın dağıtılması üzerine yayınına son vermiştir.

Bu tür kıpırdanmalara karşın, Ziya Somar, İzmir'in fikir hayatında ilk anlamlı ve kapsamlı dönüm noktası olarak burada ilk Türk dergisi *Nevruz*'un çıkışını temel almaktadır²⁰. 13 Mart 1884 tarihinde ilk sayısı çıkan *Nevruz*, Somar'ın anlatımıyla: "Üç Türk gencinin, basit ve ufak birkaç sahife halinde ortaya attıkları bu *Risale*, vücudunun cılız, çelimsiz kalıbı içinde, ilk baş veren bir ihtiyacın tereddüt ve korkudan silkinişi idi"²¹. Bu üç Türk genci, Halit Ziya, Tevfik Nevzat ve Bıçakçızade Hakkı idi. Somar, *Nevruz*'un çıkışını ve bu üç Türk gencinin çabalarını İzmir'in bir silkinişi, bir uyanışı olarak değerlendirmektedir. Niçin?

"Şüphesiz ki İzmir'i, tarihi boyunca, büyük Avrupa sermayesinin bir hinterlandı ve bir (mahreç) noktası görmeye alışmış, İzmir'in hayatını, ancak Kordonboyu'nu şişiren mal çuvallarının ve taşıyan insan sırtlarının sayısı içinde görerek, onda Türk varlığının geniş vatan dairesini çeviren büyük ve (bölünmez) bütünlüğünden apayrı bir (parça) görmeğe varmış dünkü (Osmanlı) ve dünkü (müstemleke ehli) için, bu parçada tükenmiş her (fikir) yerini bulmayan ve yatağını şaşırان, acıklı bir israf ayağıydı ve bu fikirle kaybolan her insan, eksilmiş bir kuvvet, dışarıya akamamış bir (ziyan) ve bu toprakta kalmış bir (tortu) idi"^{21/a}.

İşte sözü edilen bu üç genç İzmir'in bu yazgısını, bu ruhunu değiştirmek gibi yüksek bir sorumluluk duygusuyla yola çıkmışlardı. Sözün kisası bu "birkaç zeka, kendi varlıklarının müstakil duygusuyla

¹⁹ "En büyük ihtiyacımız tamim-i lisan-ı millidir". İzmir, 21 Mart 1293.

²⁰ Somar, *Yakınçağların...* IV; Krş. Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, 117, 120, 378.

²¹ Somar, *göst. yer.*

^{21/a} Somar, *Tevfik Nevzat*, 5.

bu (hazır mal) ları memleket tezgahında yapmağa, onları bozarak burada yeniden (imal) etmeğe kalktılar: Avrupa tesiri, İzmir'de olduğu gibi sürülecek malların açık ve kolay bir (pazarı) olmaktan, işte bu birkaç zekanın kuvvetiyle kurtuluyor ve bu pazar yerinde, bir şehrin düşünen, istenen, yaratan, yapan has (deha) sı yükseliyordu"²².

Ziya Somar, bu konuda ilk çalışması olan *Yakınçağların Fikir ve Edebiyat Tarihimizde İzmir* başlıklı eserinde, ilk (hüdayinabit) zekalar olarak nitelendirdiği gençlerin, eserleriyle neler verdiklerini göstermek istemiş, "üstünde sayısız Rumca, Ermenice, Yahudice, Fransızca gazetelerin... gezdiği bu vatan köşesinde Türkçe yazıp okuyacakların hak ve şereflerini tutmak ve yürütmek için"²³ giriştikleri savaşımı anlatmaya çalışmıştır.

Yakınçağların fikir ve edebiyat tarihimizde İzmir, Halit Ziya'nın ölümünden üç ay önce gün ışığına çıktı. İzmir'de ilk fikir hareketinin öncülerinden olan Halit Ziya, ilerlemiş yaşına, yorgun vücuduna ve gözlerinin rahatsızlığına karşın bu "kitabın cazibesine sürüklenerek onu birkaç hamlede" okudu ve sevincini Somar'a yazdığı bir mektupta (26 Haziran 1944 tarihli) şu sözlerle dile getirdi :

"Ne azim bir sabır işi başarmışsınız. Yarım asırdan fazla gerilere doğru giderek eski yazıların arasında üşenmez bıkmaz bir araştırma seyranı yapmışsınız. Bu yalnız bir sabır işinden ibaret değil; bulduğunuz şeyleri fikrinizin nüfuzu ateşinde döküp onlardan birer halka yapmış ve bu halkaları birbirine kenetleyerek bütün o çağı ihata ederek sımsıkı bağlayarak bir zincir vücuda getirmişsınız. Adeta *Servet-i Fünun*, *Edebiyat-ı Cedide* ilk pınarını İzmir'de bulmuştur"²⁴.

1886 yılında Halit Ziya ve Tefik Nevzat *Hizmet* gazetesini çıkardılar²⁵. Bu gazetenin imtiyazı alınırken *Ahenk*'in de imtiyazı alınmıştı. Nitekim 1896 tarihinde de *Ahenk* yayına girmiş, bunu bir yıl sonra Bıçakçızade'nin sorumlu müdürlüğünde çıkarılan haftalık *İzmir* gazetesi izlemiştir²⁶.

²² Somar, *Tefik Nevzat*, 6.

²³ Somar, *Tefik Nevzat*, 6.

²⁴ Bu mektubu Somar, *Tefik Nevzat* başlıklı eserinde (s.234) yayınlamıştır.

²⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, 175, 178, 180, 241...

²⁶ Somar, *Yakınçağların...*, 102-112.

Bu ilk dergi ve gazetelere dayanarak İkinci Meşrutiyet'e kadar uzanan süreç içinde İzmir'in fikir hayatını inceleyen Ziya Somar şu sonuçlara varmıştır: Bu devirde çıkan gazete ve dergilerde ekonomi, edebiyat, dil ve hatta politika noktasından ortaya atılmış her fikir şu ya da bu etkinin çeviri, aktarma yollu sentazist bir sergilemesini yapmaktan çok daha farklı bir duyuşun ifadesi olmuş, herhangi bir şöhret ve muvaffakiyet düşkünlüğü üstünde daha derin bir isteğin memleketten olmak ve memleket için olmak ihtiyacının doğrudan bir anlatımı olmaya çalışmıştır.

Öte yandan eğitim sorunları bu gazetelerin sayfalarında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, İkinci Meşrutiyet'ten sonra eğitim tarihimize giren bir takım kavram ve terimlerin bilinmediği bir sırada eğitimin türlü sorunları, yöntemleri gazetelerde tartışılmış ve 1900'de İzmir'de kurulan *Darülfan*'da pedagojik sistemlerden uzak olmakla birlikte, çocukları eski devirlerin mahalle mektebi sıralarından kurtarılmaya çalışılmıştır²⁷. Yabancı şirketlere karşı yerli sermayenin gücünü savunan ve bunun için de yerli kaynakların birleştirilmesini ortaya atan ekonomik görüşler, İzmir gazetelerinde bilinçli olarak ileri sürülmüştür. Aynı zamanda Türk kooperatifçilik tarihinde ancak İkinci Meşrutiyet'le filizlenen kooperatif fikri köy bakkalları yoluyla İzmir'de ortaya atılmıştır. Türk romancılığının gelişmesinde de bu ilk İzmir gazeteleri seçkin bir yer tutmaktadır. Ülkenin "asırlık ve müzmin" bir derdi olan dil kaygısı, başka yerlerde daha çok sistemci ve profesyonel iddia ve tartışmaların çemberi içinde yürümeye uğraşırken, davayı daha yakın ve günlük zorunluluk ve gereksinimler ortasında duyan, onu her türlü teknik dışından ayrı bir toplum fikri içinde ele alan, sonra da bilimin ve nesnel yargıların çevresinde işlemeye çalışan bir sade Türkçe akımı bütün yönleriyle İzmir basınında tartışılmıştır.

Fikir ve Edebiyat Tarihimizde İzmir'in ikinci cildini Tevfik Nevzat oluşturmaktadır²⁸. Bu eser de hiç şüphesiz, "kendi fikir ve kendi insanlarımızın hayat ve tarihlerini aramak" yolunda atılmış soylu bir adımdır. Tevfik Nevzat'ın 1865 yılında İkiçeşmelik'te başlayan, Paris'e

²⁷ İzmir'deki özel Türk okulları için: Mehmet Uysal, *İzmir'de Özel Türk Okulları*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Lisans Tezi, 1990.

²⁸ Ziya Somar, *Bir Şehir'in Bir Adamın Tarihi, Tevfik Nevzat, İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı*, İzmir, 1948.

kadar uzanan sürgünlerle geçen ve Adana'da bir kuyuda son bulan yaşamı, Somar'ın derin araştırmasıyla bize sunulmaktadır. Belirtmeye gerek yoktur ki Somar'ın eseri kuru bir biyografi, bir *hal tercümesi* değildir. Tefik Nevzat'ın ve onun çevresinde yer alanların Türk fikir hayatındaki rolleri bütün ayrıntılarıyla ortaya konulmaktadır. Halit Ziya'nın İstanbul'a gitmesinden, diğer arkadaşlarının da birer birer İzmir'in hayatından çekilmesinden sonra İzmir'deki büyük fikir boşluğunu tek başına Tefik Nevzat doldurmuştur. Somar'ın anlatımıyla "bu şehrin o sessiz ve içten dehası Tefik Nevzat, iki gazetesine (Hizmet ve Ahenk) dayanarak ve zeka ile iradesinin hiçbir fırsatını esirgemeksizin bütün kalbi, ruhu, aşk ve imanı ile bu dehasını mert başı üstünde yükselmekten bir an geri durmayacaktır"²⁹. Aynı şekilde "İzmir'in bu ilk hürriyet çocuğu, bir taraftan kendi iradesiyle doğruluğu avukatlık mesleğinde ve ancak ecnebi adlarının doldurduğu bir piyasa üstüne, bir kabiliyeti ile yükselecek; diğer taraftan da bu genç ve taze kuvveti durmadan bu taşra talihi içinde yıkarak, onun, bir müstemlekeden bir vatan yapmaya doğrulmuş sert iradesini zapt etmek isteyen nice düşman hislerin şerefsiz oyunlarına göğüs germeye mecbur olacaktı"³⁰.

Kitabın ilk bölümlerinde, Tefik Nevzat'a gelinceye kadar İzmir'deki fikir hareketleri üzerinde bir kez daha fakat oldukça ayrıntılı bir biçimde durulmaktadır. Bundan sonra Tefik Nevzat'ın ilk çağları, ilk mücadeleleri, ilk sürgün günleri incelenmektedir. Ailesinden sağladığı belgeler, kitabın özgün yapısına ayrı bir katkıda bulunmaktadır. Somar'ın bu eserde ayrıntılı olarak üzerinde durduğu önemli bir konu da 1900-1901 yıllarında İzmir'in fikir hayatında olağanüstü bir verim ve kaynaşma dönemine işaret eden dil tartışmalarıdır. Gerçekten bu yıllarda İzmir bir dil hareketinin en önemli merkezlerinden biri durumuna gelmiştir. Çünkü Tefik Nevzat, sürgün olarak gönderildiği Bitlis'ten bağışlanarak İzmir'e döndüğü zaman burada sürgüne gönderilmiş iki kişiyle tanıştı. Bunlardan biri Cumhuriyet döneminde Edirne mebusu olan Mehmet Şeref, diğeri de Türkçü Necip idi. Uzun ve çileli bir mahkumiyet devresini Edirne'de bitiren Mehmet Necip, sonunda

²⁹ Ziya Somar, *Tefik Nevzat*, 7.

³⁰ Ziya Somar, *Tefik Nevzat*, 7.

auf-ı şahaneyeye uğramış ve İzmir'de *ikamete* memur edilmişti³¹. Şeref Bey de ondan bir süre önce İzmir'e gelmiş ve Ahenk gazetesinde sığınacak bir yer bulmuştu³². İşte İzmir'in fikir çevresinde önemli bir yer tutmaya başlayan bütün bu gençler, dil sorununu bütün kökleri, bütün nedenleriyle enine boyuna tartışmışlardır. Bu tartışmaların bütün ayrıntılarını Somar'ın araştırmasıyla öğrenebiliyoruz.

Tevfik Nevzat'ın dost ve arkadaş çevresinde Şair Eşref de önemli bir yer tutmaktadır. Eşref'in Nevzat'a karşı nasıl bir içtenlik ve güven duygusuyla bağlı bulunduğu anlaşılıyor. "Nevzat kalem ehli, gönül ehli bir İzmirlidir" sözü Eşref'indir.

Ziya Somar'ın fikir ve edebiyat tarihimizde İzmir'i daha başka araştırmalarla tamamlamayı tasarladığına şüphe yoktur. Böylece İzmir'in kültürel mirası bir bütün halinde ortaya çıkacaktı. Nitekim, dizinin üçüncü kitabını *Türkçü Necip ve İzmir'de İctimai Hareketler* oluşturacaktı³³. Öte yandan *Tevfik Nevzat'ın yazıları ve fikir cephesini* ele alan bir araştırmanın da planı verilmektedir³⁴. Somar'ın İzmir'in işgalinin *siyasi ve ictimai* tarihini üç cilt halinde yazmayı planladığı anlaşılmaktadır³⁵. Somar'ın, tarihimizin bu acı olayını "karanlıktan ve sene-i devriye hatiplerinin belagatından kurtarmak ve geleceğe mal etmek" gibi bir düşünceyle yola çıktığı görülmektedir. "15 Mayıs faciası" Şark meselesi bağlamında bütün yönleriyle ele alınacak ve açıklanacaktı. Ne yazık ki, bu önemli çalışma da gün ışığına çıkmış değildir.

Somar bir yandan İzmir'in fikir ve edebiyat tarihine ilişkin kitapları yayınlarken, öte yandan da İzmir gazete ve dergilerinde çıkan yazılarıyla bu şehrin fikir hayatına yeni katkılarda bulunuyordu. İzmir'in *Fikirler'i* Somar'ın sürekli yazı yazdığı dergiler arasında yer almaktadır. Ayrıca Somar, İzmir'de 1943 yılında yayınlanmaya başlayan

³¹ Ziya Somar, "Dil ve Türkçülük hareketlerimizde İzmir ve Türkçü Necip'i, *Yeni Asır*, 27 ilkanun 1943; Aynı yazar, "Türkçü Necip", *Yeni Asır*, 6 Mart 1950; İbrahim Olgun, *Necip Türkçü*, Ankara, 1971; Ömer Faruk Huyugüzel, *Necip Türkçü*, Ankara, 1988.

³² Somar, *Tevfik Nevzat*, 190. Ayrıca bkz. Mehmet Şeref, "İzmir'de İlk fikir Hareketleri", *Anadolu*, 13 Mart - 7 Mayıs 1934.

³³ Somar, *Tevfik Nevzat*, 78. Mehmet Necip, "İzmir'de Türkçülük ve Türk Dili Hareketi Tarihi", *Anadolu*, 17 Temmuz 1934 - 12 Teşrinisani 1934.

³⁴ Somar, *Tevfik Nevzat*, 234.

³⁵ Somar, *Tevfik Nevzat*, 227.

Ekonomi Mecmuası'nın da yazı kadrosu içinde bulunmaktadır. *Akademya* dergisinin yayına girmesi ve Somar'ın çabalarının bir sonucudur. *Akademya* (ilim-fikir-sanat) dergisinin ilk sayısı Nisan 1944'te çıkmıştır. İkinci sayısı da aynı yılın Mayıs'ında yayınlanmıştır. Bundan anlaşıldığına göre *Akademya* aylık bir dergi olarak çıkıyordu. Fakat bundan sonra hiç bir sayısına rastlanılmamaktadır. Derginin "imtiyaz sahibi ve neşriyat müdürü" Ali Kemal Karadayı'dır. Fakat elde bulunan her iki sayıda Somar'ın yazıları önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim, ilk sayıda üç³⁶, ikinci sayıda³⁷ iki yazı Somar'ın imzasını taşımaktadır. Derginin amacı ilk sayıda şöyle açıklanmaktadır :

"Akademya, tarih içinde fikrin ve kafanın, insan kıymetleri önünde erdiği en asil ve en bulaşksız bir yükseliş devrine ad oldu. Günün alelade, gelip geçici tesirleri önünde, kısa ve kör muvaffakiyetlerinin şaşkın ihtirasıyla koşan, yahut her büyük fikir ve her büyük hadise üstünden aşarak, kendi *münferit*, kendisi için çevrili gayelerine gidecek yolun peşine takılan insan yanında, biri de var ki, onun için *fikir'e* varan *hakikat*'ın içinde biten yollardan daha asil ve şerefli hiç bir şey yoktur. Onun en derin aşk ve heyecanı bu hakikat sevgisinden dolup gelmektedir".

Akademya böylece "fikir" ve "hakikat" ın bir ifadesi, bir aracı olacaktı. İnsanın en büyük gereksinimi bu iki sözle açıklanıyordu. Bu yüzdendir ki *Akademya*, "...sadece kafanın ve hakikatın açık ve şerefli tezgahından çıkan yazılara..." sayfalarını açıyordu.

Kısa ömürlü olduğu anlaşılan *Akademya*'dan sonra daha kapsamlı ve daha zengin içerikli bir dergi yayına girdi : ANAYOL. Dergi onbeş günde bir çıkıyordu. Yazı işleri müdürü ve imtiyaz sahibi Ziya Somar'dı. Bu süreli yayının kapağında İzmir ve Türkiye için fikir, bilgi ve cemiyet dergisi olduğu yazılıydı. Anayol büyük boyda bir forma, kimi sayıları da iki forma halinde çıkmıştır. Anayol'un toplam 8 sayı yayınlandığı anlaşılmaktadır³⁸. Derginin ilk sayısında okuyuculara seslenen bir sunuş yazısında şu satırları okuyoruz :

³⁶ Ziya Somar'ın *Akademya*'nın ilk sayısındaki yazıların başlıkları: "Felsefe Düşüncesinin Yeni Kıymeti"; "Yine Mai ve Siyah"; "Hakiki Bir İlim Eseri"; İkinci sayıdaki yazıları : "Cemiyete Uymak ve Namuslu Adam"; "İdeolojiler ve Realite Korkusu".

³⁷ Somar'ın *Akademya*'nın ikinci sayısında çıkan yazıların başlıkları: "Cemiyete Uymak ve Namuslu Adam"; "İdeolojiler ve Realite Korkusu".

³⁸ 1,2,3. sayılar tek; 5-5, 7-8. sayılar bir arada çıkmıştır.

"Bu dergiyi önünüze çıkaranlar, kaleme ve fikre, bir millet adına ve bir cemiyet uğruna (hizmet) etmekten başka bir yer ve mâna tanımayanlardır. Onlarca gazete, dergi, kitap, bir milletin saadet, felaket, refah, sıkıntı hallerinde muhtaç olduğu aydınlık ve ferah yollara açılmış fedai bir kol başıdır..."

"Biz senin önüne, yalnız kafalarımız ve düşüncelerimizin açık, bulanıksız hesabıyla çıkıyoruz. Memleketi sadece günlük esintilerin ve yirmidört saatlik ilhamların kuvvetine sürüklenir düşüncelere, milletin dip ve derin yataklarından ses ve tarih çıkarmaya çalışacak, onun meselelerini, onun hayatından alacağız"³⁹.

Anayol, "kendi cemiyetimizin her türlü zarftan sıyrılmış, öz varlığındaki gerçek meselelerine, tarihine, fikrine, duygusuna, görüşüne varmayı" istiyordu⁴⁰.

Anayol'un kavşak noktası, daha doğrusu çıkış noktası İzmir olacaktı. İzmir önce yerel, sonra ulusal, daha sonra evrensel boyutlar içinde bizi "gerçeğe" ulaştıracaktı. "(İzmir)'in iliklerinden çıkıp ağır ağır, yavaş yavaş cemiyetimizin içine oradan da bir Türkiye'nin varlığına ve buradan da, bir dünya hakikatına yükselmeye çalışacağız"⁴¹ diyordu. Böylece Anayol, İzmir'in bağrından çıkararak önce kendine, sonra kendi dünyasına açılan bir ufak aydınlık nokta olmak isteyecektir. Anayol, orada "Ancak yaratıcı olmak iddiasındadır. Hazır kurulmuş görüşlerin, rahat ve kolay yapılanmasından çıkma "gecekondu" fikirlerine Anayol'da yer yoktur"⁴².

"Anayol, İzmir'e evvela Türkiye'nin, sonra birer parçaları ile, biraz öte dünyaların akın edeceği bir tarih gününe çıkmak istedi..."⁴³. O halde Anayol, yurtla dünyanın kavuştuğu, bütünleştiği bir yer olacaktı. Anayol, kendi insanımızın "mesele ve dâvalarına" eğilecek, buradan yola çıkarak "evrensel"i yakalamaya çalışacaktı. Dergiye yön veren ruh bu hümanist anlayıştan kaynaklanıyordu.

³⁹ "Sayın Okuyucularımıza". *Anayol*, 1(1947), 2.

⁴⁰ *Anayol*, 1, s.3.

⁴¹ *Anayol*, 1, s.3.

⁴² *Anayol*, 1, s.4.

⁴³ *Anayol*, 1, s.4

Her ne olursa olsun Anayol'un temel kaygılarının başında, İzmir'in kültürel yükselişini sağlamak, onu, "geçmişte vardığı fikir ve kültür" düzeyine ulaştırmak geliyordu. Derginin sayıları gözden geçirilirse İzmir'in burada ne kadar öncelikli bir yer tuttuğu açıkça görülür. O, "İzmir'de gerçek bir fikir ve kültür hareketine" varmanın yollarını araştırmaktadır.

Anayol, ikinci sayısıyla okuyucuların önüne yeniden çıktığı zaman, güttüğü amacı bir kez daha vurgulamak gereğini duyuyordu :

"Yine tekrar edelim ki bizim dâvamız, memleketimizin bugüne kadar sadece oyalanan; idare edilen, yarıyacak tarafları gözlenen bu sahipsiz insanını bulmak; onu, düşünen, kendini, doğruca yaşadığı memleketin en yakın sebep ve neticelerine bağlayarak tanıyan tarafı ile kazanıp, onun kafa ve ruh kıymetlerinde, İzmir'in, pazar üstü ve politika dışı, hayat dünyasını kurmak ve yaratmaktır"⁴⁴. Anayol, kendisini belirli bir ideolojik kalıba sokamayanlara da şu yanıtı vermektedir :

"Yıllar ve yıllarca bütün meselelerini; hadiselerini, ancak dünyaca işlenip hazırlanmış metaların (Müstahzar) eşyası halinde, sadece pazarına sürülmüş olarak bulan ve her meselesinde mutlaka bir (müstahzarat) âmilinin yabancı firmasını görmeğe alınmış bir memlekette, hiçbir firmaya, hiçbir (müstahzar) maddeye dayanmaksızın sadece düşünmek ve düşünüldüğü gibi görmek ve göstermek isteyen bir hareket garip, mânasız ve şüpheli olabilirdi"⁴⁵.

Anayol, kitaplarda sınavlar için yazılıp, yalnızca diploma dağıtımına göre hazırlanmış fikirlere dayanmayan, kalıplaşmış fikirleri aktarma yoluna gitmeyen bir dergi olduğunu her fırsatta yinelemektedir. Anayol, insanlarımızı, yalnızca birlikte yaşamak zorunda olduğumuz bir kalabalık gibi değil, insan olarak yaşamaya karar verdiğimiz bilinçli varlıklar olarak görmektedir. Aynı şekilde, "Toprağımızı sadece geçineceğimiz bir (yer) diye değil, üstünde insan olarak dünyamızı düşünüp hayatımızı irademizle yürüteceğimiz bir (mesuliyet) in maddi temeli diye seviyor ve onda en büyük kuvvetlerin derin kaynaklarını buluyoruz"^{45/a}. Bu sözler, bilinçli bir yurt sevgisinin ne anlama geldiğini

⁴⁴ "Anayol'un Sayın Okuyucularına", *Anayol*, 2(1947), 1.

⁴⁵ "Niçin Anlaşamıyoruz", *Anayol*, 7-8 (1947-48), 1.

^{45/a} *Anayol*, 7-8 (1947-48), 1.

açıkça ortaya koymaktadır. Sözün kısası Anayol, insanlarımızı birlikte düşünmeye çağırıyor, ortak bir hak ve sorumluluk bilinci aşılamaaya çalışıyordu.

Anayol sık sık yaratıcı olmanın zorunluluğu üzerinde duruyordu. Çünkü Anayol, yalnızca yaşamak için kendisine verilmiş bir toprak parçasında, hazırca kurulmuş bir yuva içinde rahatça yaşamayı öngörün bir duyguyla hareket etmiyordu. Tam tersine Anayol, irade ve fikir gücüyle kendi dünyasını yeni baştan işleyip, insan gibi yaşamak için, kendine layık kılmak ve ancak o zaman yarattığı bir dünyayı kendine mal etmek isteyenlerin varlığını savunuyordu⁴⁶. İşte Anayol böyle insanlar için çıkmaktadır. Ülkemizin "şeref ve idrak mücadelesini" kazanmak isteyenlere varmak için yola çıkmış bulunmaktadır. "Anayol'un Türkiyesi sadece geçinilecek bir pazar yeri değil, insanca yaşamının üstün talihine ermesi istenen bir (fikirler ve iradeler) dünyasıdır; onu, bu (irade ve fikir)'in taliinden uzak tutan hiç bir HAYAT YOLU, onun saadeti değildir"⁴⁷.

Bu denli özgün düşünce ve ilkelerle yürümeye başlayan Anayol'un her sayısı oldukça zengin bir içerikle okuyucunun karşısına çıktı. İzmir'le ilgili yazı ve incelemelerin bu sayılarda önemli bir yer tuttuğunu belirtmeye bile gerek yoktur. Sosyal psikolojik konular, eğitim, kadın, gençlik sorunları Anayol'da en yetkin bir biçimde irdeleniyordu. Derginin hemen hemen her sayısında yeni çıkan kitaplarla ilgili eleştiri ve tanıtımlar yanında İstanbul ve İzmir basınından alıntılara da yer veriliyordu.

Anayol'un yazı işleri müdürü ve imtiyaz sahibi Somar, hemen hemen her sayıda karşımıza özgün bir araştırmayla çıkmaktadır. İlk sayıdan başlayarak birkaç dizi halinde devam eden "Cemiyet Meselelerimiz" başlıklı incelemesi, bugün bile değerini koruyan çözümler getirmektedir⁴⁸. Somar, ahlak felsefesi bağlamında, âmir-memur zihniye-

⁴⁶ Anayol, 6(1947), 3.

⁴⁷ Anayol, 6(1947), 3.

⁴⁸ Ziya Somar, "Âmir ve Memur Zihniyeti", Anayol, 1(1947), 7-10; 2(1947), 8-9; Aynı yazar, "Öğretmen Memur müdür, Ruh ve Fikir Yapıcısı mıdır?", Anayol, 3 (1947), 3; Aynı yazar, "Gençlik ve Ahlak", Anayol, 6 (1947), 4-6.

tini, öğretmenin toplum içindeki konumunu, gençlik ve ahlak sorunlarını çözümlemeye çalışmıştır. Anayol'un 4-5. sayısı *İnkılap Gençliği'nin Atatürk ve Eserlerine Armağanı* olarak çıkmıştır. Derginin kapağında şu sunuş yazısı okunmaktadır :

"Türk Cumhuriyeti, kayıtsız ve şartsız bir Türk vatanına, ve bir Türk milletine, hür, şerefli ve bağımsız bir hayatı açık bir anlayış, baskısız bir inanışla, hiç bir noktada fedakarlık etmiyerek tanımış olanların, genç, sıhhatli ve diri iradeleriyle yürüyebilir. Ve yalnız onların (Ne Mutlu Türküm) demeye hakları vardır..."

Cumhuriyetin yirmibeşinci yılını algıladığı bir sırada İzmir'in konumunu ele alan imzasız, fakat Somar'ın kaleminden çıktığına şüphe bulunmayan bir yazı, üzerinde önemle durulması gereken düşüncelerle doludur⁴⁹. Burada savunulan, ileri sürülen düşünceler de aslında Anayol'un yayın anlayışıyla tam bir uyum içindedir. Yazı, İzmir'in yakın bir geçmişte geçirdiği acı felaketleri anımsattıktan sonra, onun yeniden bir vatan parçası haline gelişi üzerinde durmakta, ancak olayın her fırsatta sorgulanması gerektiğine işaret etmekte, işin sözle, nutukla geçiştirilmesinin anlamsızlığı vurgulanmaktadır :

"Böylece, tarihimizi, meydan hatiplerinin yılda bir defa yağlanıp işleyen gırtlak makinelerinden; politikacının, her devri, her insanı aynı bir (geçim ve ikbal) gözüyle ayarlayan sahte kıymet ölçüsünden kurtarıp gerçek değerine getirerek hakiki farklarını belirtmiş olacağız. Ancak o yoldadır ki, Türk çocuğu, kendisine bir minnet ve bir ödeme borcu gibi, yıllardır yüklenen tarihinin içinde, iliklerini gene taze bir imanın sıcak kaniyle doluyarak, ona başka bir hayatın heyecan ve iradesini getirmiş bir başka doğum neşvesini tadacak; onda omuzlarına basan bir minnet ve şükran hesabının ağırlığını değil, yeni bir hayata yol açan yeni bir yaşama arzu ve iradesinin hür ve insanca zevkini, insanca saadetini bulacaktır".

Böyle bir mutluluğu gençliğe verecek olanlar tarihçiler ve bilim adamlarıydı. Oysa ne yazık ki çeyrek yüzyıldan beri bunlar, kendilerinden beklenen eserleri verememiş, böylece ortaya çıkan boşluğu içi kof bir övgü edebiyatı almıştır:

⁴⁹ "Cumhuriyetimiz Yirmibeşinci Yılına GİRerken: Açıklaması Gereken ve Geçiken Bir Hakikat: İzmir: Cumhuriyet'in Bilinmeyen (Medine) si", *Anayol*, 4-5 (1947-3-4).

"İşte, Cumhuriyetin yirmibeş yıldır tarihçisinden, ilim adamından beklediği bu idi: O, sadece büyük başlara sunulmuş ikram ve iltifat kasideleri yerine istiklal ve şeref duygusuyla vücuda getirilmiş, bir milletin felaket, ızdırap, fedakarlık ve gururuyla yazılıp hak edilerek yaşanmış minnetsiz bir abidesini, asil eserini yaratacaktı: Çıka çıka bir yığın renksiz zorlanma medhiyle kolleksiyonlarından her biri mutlaka bir kazanca tahvil edilmiş bir sürü karalamadan başka bir şey çıkmadı, çocuğumuzu büyük bir boşluk içinde ne cumhuriyete ne inkılabı ve ne de millete ısındırmadan şüphe, yalan ve (irade) hissiyle zedeleyen bu günahı, bizler yalnız bizler silebilir, Türk çocuğuna menfaatsız ve hesapsız bir ilmin vasıtalarıyla, bu kendi millet tarihini verebiliriz..."

Anayol'un bu özel sayısında Ziya Somar'ın Atatürk'le ilgili bir incelemesi yer almaktadır ki ayrıca üzerinde durmak gerekir⁵⁰. Somar, Yakup Kadri'nin eseri⁵¹ dışında o güne kadar Mustafa Kemal adına yazılan bütün eserlerin "fazla meclubiyetin yarattığı yapma bir heyecan gayretiyle onu hakiki hüvviyetinden sıyrıp" uzaklaştırdığına dikkatimizi çekmektedir. "Onun eserinde bir Tanrı vergisinin mukaddes Asya beşaretlerini bulanlar" elbette bir millet hayatında gerçek bir kıymek farkına yeni bir zihniyet ve yeni bir dünya anlayışı getirmiş, sadece farklı bir (insan) olan bir kimsenin hakiki fikir ve ruh katlarına" girememişlerdir. Somar'ın bu yazısı, Atatürk'e ve onun eserine karşı günümüzde yapılmakta olan en hayasız saldırılara karşı bundan tam kırkbeş yıl önce verilmiş anlamlı bir yanıtıdır. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesinden sonra "tarih işte bu müstakil ruhuyla, yeni bir devreye geçti. Anadolu büyük vatan cephesi; taşra bir millet yatağı oldu ve yıllarca bütün devlet ve ikbal yollarının bağlandığı (payitaht) artık bir sömüren ağız olmaktan çıkarak, hayatını, kurtuluşunu büyük vatan bucaklarına borçlu olan bir yurt parçası haline geldi. Bu oluştur ki artık büyük vatani (memalik-i mahruse) olmaktan çıkardı. Gökubbeyi yalnız bir (taht)ın üstüne devlet kılan bir Tanrı kulluğu yerine, yer ve göğü kendi dünya saadet ve ikbalinin hür ve insanca hakkı gibi kudretine mal eden bir millet ve onun kayıtsız ve şartsız hakimiyeti meydana geldi".

⁵⁰ Ziya Somar, "Bir Millet Bulan Adam : Mustafa Kemal", *Anayol*, 4-5 (1947), 4-7.

⁵¹ *Atatürk*, İstanbul, 1947.

Anayol'un son sayısındaki bir ilanda, "Hür İzmir. Günlük Siyasi Gazete. Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü : Ziya Somar" kaydı bulunmaktadır. Bundan anlaşıldığına göre, Somar İzmir'de günlük bir gazete çıkarmak için hazırlıklara dahi girişmiştir. Ancak, bu gazetenin yayına girip girmediğini belirleyemedik.

Sonuç ve Değerlendirme

Ziya Somar, çalışmalarında İzmir'in kültürel kimliğinin oluşumunu ortaya koymaya çalışırken bir şehrin tarihinin nasıl yazılabileceği sorusuna da açıklık getirmektedir. Yerli malzeme, yerli kaynaklar, yerli kimlikler Somar'ın geniş bakış açısı içinde yerel, ulusal ve evrensel boyutlar içinde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. O, İzmir'deki gelişmelere doğrudan doğruya "mahalli" bir olay olarak bakmaktadır. Bu gelişmeleri tarihin akışı içinde bir bütün olarak ele almakta ve bu bütünü oluşturan parçaları ince bir eleştiri süzgecinden geçirerek yerli yerine oturtmaktadır. Bu nedenle Somar'ın İzmir'i konu alan araştırmalarının yalnızca bu şehirle sınırlı olduğunu söylemeye olanak yoktur. Çünkü İzmir'deki gelişmeler, aslında Türkiye'deki gelişmelerin buradaki kıvılcımları, buradaki uzantılarıdır. Ancak İzmir'e özgü koşulların da yakalanması gerekir. Başka bir deyişle bu özel koşulları yakalamadan sorunları çözmek, açıklamak son derece güçtür. İşte somar, İzmir'deki fikir hareketlerini, sosyal gelişmeleri, kooperatifçilik olgusunu hep bu anlayışla inceledi ve yorumladı. Tevfik Nevzat'ı incelerken, özgürlük kavramını, özgürlük kahramanlarını tarihimizin akışı içinde yerli yerine oturttu.

Öte yandan Somar, yerli kaynak, malzeme ve kişilerin ulusal ve hatta evrensel tarihin akışı içinde nasıl değerlendirilmesi gerektiğini en somut örneklerle açıklığa kavuşturdu. Öyle ki Somar'a kadar İzmir Milli Kütüphanesi'nin tozlu rafları içinde yıpranan yerel gazete ve dergilerin ne işe yarayabileceği sorusu pek açıklık kazanmamıştı. Somar, kitaplarından birini Milli Kütüphane'ye armağan ederken iç kapağına şöyle yazmıştı⁵² :

⁵² Genel Kooperatif Bilgisi başlıklı kitap. Somar, yayınladığı her kitap ve dergiyi imzalayarak Milli Kütüphane'ye vermiştir.

"İzmir'in en mübarek insan köşesi olan Milli Kütüphane'ye".

İşte Somar, "mübarek" olarak nitelediği bu "insan köşesinde", yıllarca tozlu gazete ve dergilerle didiği. Ders saatleri dışında bütün zamanını, Milli Kütüphane'nin loş fakat aydınlık havasını soluyarak bıkmadan, usanmadan, çalışarak ve üreterek geçirdi. Bugün acaba İzmir Milli Kütüphanesi'nde neden onun adını taşıyan bir plaketin bulunduğu bir masa yoktur ?

Öte yandan Somar'ın kişiliğinde Cumhuriyet dönemi öğretmeninin ilginç bir kimliğini de saptayabiliyoruz. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görev yapan öğretmenlerin çevrelerini inceleme, değerlendirme ve yazıya geçirme yolunda olağanüstü bir çaba gösterdiklerine şüphe yoktur. Bu öğretmenlerin çoğu Halkevleri içinde önemli etkinliklerde bulunuyordu. Zengin ve dolgun bir içerikle çıkan Halkevi dergilerindeki imzaların çoğu ilgili şehirlerde görev yapan öğretmenlere ait bulunmaktadır. Manisa'daki *Gediz*, İzmir'deki *Fikirler*, Isparta'daki *Ün* dergileri bunun en somut örneklerini oluşturmaktadır. Bu ve bunlara benzer nice dergiler hep öğretmenlerin çabaları ve özverileriyle çıkıyordu. Bu dergilerin ne denli zengin bir içerikle çıktığını bugün daha iyi anlıyoruz.

Üç yıllık işgalin büyük bir boşluk doğurduğu İzmir'in yeni bir kültürel gelişme sürecine girmesinde buradaki öğretmenlerin ne kadar önemli bir rol oynadıklarını o günlerin gazete ve dergileri açıkça ortaya koymaktadır. Hasan-Ali Yücel'den, Hikmet Turhan Dağlıoğlu'na, Esat Çınar'dan Ziya Somar'a kadar İzmir'de görev yapan bu "öğretmenleri" bu büyük "kıymetleri" saygıyla anıyoruz.

BİR AÇIKLAMA

Yukarıdaki araştırmamı baskıya verdikten sonra, Ziya Somar üzerindeki çalışmalarında önemli gelişmeler oldu. Her şeyden önce Somar'ın ailesi ile bağlantı kurmam ve eşi sayın Nezahat Somar'la tanışmam benim için mutluluk verici bir olaydır. Bu konuda Yüksek Öğretmen Okulu'ndan arkadaşım Eray Canberk'in yardım ve çabalarını burada belirtmeyi bir borç bilirim. Öte yandan, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, ölümünün 14. yılında Ziya Somar'ı anmak üzere 12 Aralık 1992 tarihinde, Atatürk Kütüphanesi'nde bir toplantı düzenledi. Bu toplantıda "Fikir adamı, yazar, öğretmen, araştırmacı Ziya Somar" ın anısı bir kez daha tazelenildi. Toplantıya İsmet Kür, Nezahat Somar, Eray Canberk, Arslan Kaynardağ, Selim Rıza Kırkpınar, Zeki Arıkan, Demir Özlü (bildirisini gönderdi), Hilmi Yavuz katıldı. Bu toplantı, Somar'ın insan, öğretmen, araştırmacı, felsefeci ve yazar olarak kimliğinin daha iyi anlaşılmasında önemli bir katkıda bulunmuştur. Yine Aralık ayında, Varlık dergisinde Arslan Kaynardağ'ın Somar üzerine bir incelemesi yayımlandı (Arslan Kaynardağ, "Ölümünün Ondördüncü Yılında Felsefeci Ziya Somar'a Saygı", *Varlık*, 1023 (Aralık 1992), 59-60).

Ailesi, Somar'ın henüz basılıp gün ışığına çıkmayan eserlerini ve bir takım yazılarını Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Bu yazılar, araştırmacıları beklemektedir. Nezahat Hanım, Ziya Somar'ın yazılarından oluşan bir iki defteri de bana vermek lütfunda bulundu. Kendilerine burada teşekkür ederim. Eski yazıyla tutulan bu defterler, genellikle Somar'ın çalışmaları sırasında gazetelerden, dergilerden, zabıt ceridelerinden yapılmış alıntıları kapsamaktadır. Ayrıca bir iki mektup da bu defterlerin içinde yer almaktadır. İleride bunları değerlendirmek düşüncesindeyiz.

